

Анжеліка Шамне

Національний університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ)
shamne@ukr.net

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КАТЕГОРІЇ РОЗВИТКУ В СУЧАСНІЙ ПСИХОЛОГІЇ

У статті розглянуто сучасні підходи до інтерпретації категорії розвитку, розкрито теоретичні та методологічні підходи до вивчення категорії розвитку у сучасній психології, визначено її психологічний зміст, моделі, структуру та динаміку. Категорія розвитку розглядається як епіцентр наукової проблематики у психології та як поняття інтегративного типу. Розвиток проаналізовано як категорію, явище і проблему психології розвитку в різних аспектах аналізу. Розглянуто місце розвитку в системі споріднених психологічних понять. У статті також аналізуються психологічні аспекти теоретичних та методологічних постнекласичних тенденцій вивчення природи, характеру та визначення психічного розвитку. Постнекласична парадигма та плюралістична методологія пізнання визначають розмитість дисциплінарної мови та врахування ролі соціокультурного контексту при вивченні психологічних явищ. Важливими тенденціями сучасного теоретико-методологічного стану психологічних досліджень розвитку також є визнання неефективності моністичного підходу до його вивчення, взаємозв'язок теоретичних ідей та спроби створення метатеоретичних схем, постнекласичне розуміння розвитку як принципово незавершеного процесу саморуху, актуалізація антропологічного діапазону проблем та посилення спрямованості на роль культурного контексту в дослідженні розвитку людини.

Ключові слова: *розвиток, методологія, постнекласична психологія, категорія розвитку, плюралістична методологія, постмодернізм, метатеоретичні схеми, антропоцентризм, конструктивізм.*

Постановка проблеми. Розвиток є однією з атрибутивних властивостей людини, яка фіксується як буденною, так і науковою свідомістю. Ідею розвитку можна віднести до так званих «універсалій» культури, її найбільш фундаментальних засад і цінностей, до найбільш загальних розумових форм, властивих науковому пізнанню (мисленню). Сучасні філософські, гуманітарні та спеціально-наукові дискурси варіюють її зміст у гранично широких межах. У смисловому полі розвитку представлені різні за полярністю ідейні комплекси з домінантами детермінізму та самодетермінації, раціональності і несвідомої стихійності, індивідуальності і соціальності тощо.

Категорія розвитку як епіцентр наукової проблематики у психології. Практично всі роботи сучасних психологів спрямовані не тільки на виявлення конкретних закономірностей на різних вікових етапах, але і на розкриття загальних принципів розвитку. Значущість категорії розвитку зумовлює постійну методологічну рефлексію, спрямовану на її подальший аналіз [2; 9; 10; 13; 17; 18].

Діалектичні уявлення про процес розвитку, які сформулював свого часу Л. С. Виготський, описують цей процес як внутрішньо детермінований, цілеспрямований (здатний накопичувати зміни), динамічний, де «плавні», еволюційні періоди змінюються «стрибками», «перервами поступовості» [4]. Більшість психологів визнає, що *розвиток є основним способом існування особистості*, який робить психіку більш складною і одночасно цілісною, інтегрованою системою, яка завдяки своїй складній структурі здатна до компенсації і самоорганізації.

Сутність розвитку визначають його ознаки (риси, характеристики): диференціація – розчленування єдності на численну множину елементів; поява нових елементів у розвитку; перебудова зв'язків між сторонами об'єкта [4], спадкоємність між етапами; цілісність; завершеність, результативність; структурність, спрямованість та незворотність [2]; ускладнення та розгортання певних структур і набуття нових якостей; відкритість; біфуркація; відсутність жорсткої віднесеності до еталону; неперервність і наступність тощо [10, с. 58–59], дискретність (стрибкоподібність, стадіальність, перервність); незворотність змін, їх детермінованість;

наявність прогресивних і регресивних змін; компенсаторність і пластичність змін; поступальна спрямованість; системність пізнавальної діяльності; формування комплексного ставлення до дійсності й до себе; інтегрованість; прагнення особистості до саморозвитку [16, с.102].

У сучасній психології спостерігаються *суттєві зміни змісту категорії розвитку*. Наприклад, все частіше йдеться про саморозвиток та самодетермінацію як нові тенденції розуміння детермінації розвитку майбутнім, зростає інтерес до самоспричинення (самодетермінації) особою своєї поведінки (Г. О. Балл), змінюються акценти і пріоритети, виникають нові галузі досліджень тощо. Підходи до розуміння розвитку та змін, які з ним пов'язані, перебувають у динаміці і залежать від становлення наукового знання.

Актуальним у сучасних умовах методологічної кризи у психології є протистояння процесам девальвації фундаментальної ідеї розвитку, узагальнення нових ідей і інтегральних моделей розвитку, розширення категоріального апарату психології розвитку в контексті сучасних постмодерністських підходів тощо. У зв'язку з цим **метою** даного дослідження є методологічна реконструкція категорії розвитку в сучасній психології.

Причини звернення до методологічного аналізу категорії розвитку.

У сучасній психології розвитку та віковій психології звернення до категорії розвитку зумовлюють такі чинники:

- складність розвитку як предмета дослідження, його якісна своєрідність порівняно як з іншими об'єктами психології та з об'єктами інших наук;
- накопичення безмежної кількості емпіричного матеріалу про розвиток в різні вікові періоди; необхідність пояснення безлічі нових емпіричних даних, які традиційна теорія не в змозі утилізувати і «розкласти по полицях»;
- зниження інтересу до фундаментальних теорій розвитку, «методологічний нігілізм» у співтоваристві психологів («методологічний перепочинок», атмосфера еkleктики і методологічний пофігізм» [1, с. 82]);
- наявність великої кількості концепцій (теорій) розвитку, основний недолік яких – недостатня віддача кожного з них, пов'язана з відривом теорії від активної й систематичної, а не епізодичної психологічної практики [7];
- відсутність єдиної психології розвитку, «мозаїчність», надзвичайна різноманітність альтернативних шкіл, напрямків, учень, течій, теорій, кожна з яких будується на обмеженому та специфічному обсязі базових понять;
- відсутність єдиного поняттєвого словника, єдиної й однозначної мови, яка б пояснювала феноменологію, детермінанти, механізми розвитку в онтогенезі;
- суттєві відмінності психологічних теорій розвитку з точки зору зовнішніх структурних елементів (елементів теорії, базових понять) при їх різному психологічному наповненні (відмінності у змісті базових категорій), що унеможлиблює створення єдиної інтегрованої теорії психічного розвитку;
- велика кількість альтернативних моделей розуміння і вивчення розвитку психіки, протистояння методологічних парадигм, які відстоюють різні моделі розвитку людини, різні підходи до його вивчення: природничо-наукової (позитивістської) і гуманітарної; соціогенетичної та біогенетичної; структуралізму та функціоналізму; природничої та гуманістичної;
- виникнення і широке розповсюдження постнекласичних методологічних підходів у сучасній психології розвитку.

Категорія розвитку набуває нових ознак: акцент на розвитку людини як системної самоорганізації; більша увага до внутрішніх аспектів розвитку і саморозвитку, аніж до середовищних впливів, акцент на індивідуальній траєкторії розвитку, авторстві власного життя; актуалізації підходів до розвитку протягом усього життя (life-span development), зміна форм соціалізації, зокрема, стандартних соціальних ситуацій і універсального розвитку тощо [18].

Постмодернізм як потенційне проблемне поле категорії розвитку втілює притаманну феномену розвитку індивідуальність, варіативність, контекстуальність, вивільнення творчої активності на тлі відмови від створення універсальних схем. Постнекласична раціональність, яка розвивається у соціокультурному контексті постмодерністської культури та інформаційного суспільства, передбачає відкритість знання новому досвіду та міждисциплінарний дискурс.

Нові підходи до пояснення природи психічного розвитку. Постнекласичні принципи організації наукового знання безпосередньо втілюються у пошуках нових пояснень природи психічного та його розвитку. Нові напрями дослідження природи та характеру психічного розвитку в сучасній психології є свідченням трансформації розуміння самої особистості, зміни ракурсів аналізу предмета та базових принципів психології розвитку.

Однією з найбільш важливих є визнання *неефективності моністичного підходу* до вивчення розвитку. У радянській психології сформувалися дві розгорнуті фундаментальні концепції: культурно-історична теорія розвитку вищих психічних функцій і теорія діяльності, які визначали методологічні засади дослідження категорії розвитку. У сучасній психології використання потенціалу методологічного плюралізму нівелює обмеженість традиційної парадигмальної моделі пояснення розвитку за рахунок розширення світогляду і дослідницького простору, внутрішньої та зовнішньої інтеграції, можливостей використання нових міждисциплінарних досягнень на основі творчого переосмислення, адаптації та інтеграції зі змістовно цінним досвідом попередніх теорій і концепцій розвитку.

Обмеженість парадигмальної моделі пояснення розвитку. Сучасна методологія пізнання розвитку базується на ідеях еволюціонізму, історизму, ймовірного розвитку, біфуркації, нелінійності та множинності шляхів розвитку. Формується новий світогляд, нова методологія, нові парадигми, які різними авторами репрезентуються за допомогою таких понять, як антропологічна, постмодерністська, некласична, постнекласична, психозойська, холистична, екологічна, мережева, особистісно-орієнтована, гуманістична.

Все частіше підкреслюється обмеженість та неадекватність (як у методологічному, так і в організаційному планах) парадигмальної моделі розвитку психологічної науки та доцільність переходу до більш ліберальних моделей. Множинність опису розвитку, наявність несумісних підходів з притаманними їм поняттєвими системами та уявленнями про причинність стає очевидною. Відсутність єдиної теорії психічного розвитку є одним з аргументів для віднесення психології до мультипарадигмальних наук, ознакою якої стає плюралістична методологія (наявність декількох парадигм, які відповідають основним психологічним теоріям особистості – біхевіоризму, психоаналізу, когнітивізму тощо), та лібералізм, що своєю чергою пов'язано зі збільшенням як онтологічної, так і гносеологічної складності предмету дослідження.

Перехід до нового наукового світогляду та некласичної картини світу актуалізував методологічний постулат про *неефективність моністичного підходу* до інтерпретації розвитку особистості та експансії будь-якої однієї теорії в спробах пояснити її розвиток. У роботах [9; 19] підкреслюється, що внаслідок складності процесів розвитку різні теорії пояснюють різні аспекти розвитку, кожна з них має свої позитивні чи негативні сторони. Отже, не може бути єдиної і універсальної теорії розвитку особистості, їх має бути багато, оскільки кожна з них буде постачати нові ідеї, які можуть бути органічно вписані у нову постнекласичну методологію пізнання. Прикладом такого еклектичного підходу є робота Дж. Баттерворт і М. Харріс «Принципи психології розвитку», в якій концепції Ж. Піаже, Л. С. Виготського і Дж. Боулбі трактуються як такі, що доповнюють одна одну, що дозволяє авторам створити багатовимірну картину дитячого розвитку [5]).

Синтезування та інтеграція теоретичних концепцій розвитку. Інтеграція теоретичних концепцій розвитку, їх еволюція і взаємовплив у психології відбуваються в умовах відсутності загальної теорії психічного розвитку. Сучасний методологічний плюралізм може певною мірою розглядатися як симптом кризи психології, однак поряд із цим посилюється тенденція до інтеграції психологічного знання [12], засобами якої є різні підходи –

міждисциплінарний, раціогуманістичний (Г. О. Балл), комунікативної раціональності (Ю. Хабермас, В. О. Мазілов), аксіологічний (З. С. Карпенко), генетичний (С. Д. Максименко), інтегративної психології (К. Уілбер, В. Козлов), мережевої організації знання (М. С. Гусельцева) та ін. Для сучасної психології актуальним і перспективним є *синтезування наявних пояснювальних моделей, принципів та підходів*. Нові моделі і методи також все більше наближаються до рівня синтезованих – побудованих «на перетині» галузей наукового знання, науки, самостійних пояснювальних теорій. Синтезування різних підходів – культурологічного, філософськи-орієнтованого і конкретно-наукового може зумовити створення *нових моделей розвитку* [11].

Створення метатеоретичних схем пояснення розвитку у психології. Сучасні спроби створення *метатеоретичних схем* систематизації емпіричних і теоретичних здобутків психології розвитку (П. А. М'ясоїд, Л. Ф. Обухова, А. В. Петровський, В. І. Слободчиков, Є. І. Ісаєв, Дж. Дейсі, Дж. Траверс та ін.) є, з одного боку, відображенням постнекласичних тенденцій, з іншого – показником взаємодії між системним підходом у психології і принципом розвитку. Так, узагальнюючи теорії розвитку, П. А. М'ясоїд [13] обґрунтовує, що індивідуальна лінія розвитку представлена теоріями соціального навчання, школою Л. С. Виготського, особистісна – варіантами гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс), теоріями особистості Ф. Олпорта, В. Штерна. У «біопсихосоціальної моделі всевікового розвитку людини» Дж. Дейсі і Дж. Траверс (1998) систематизовано дані про всі вікові періоди розвитку. Теорії З. Фройда і Ж. Піаже, наприклад, охарактеризовано авторами як *біопсихосоціальні*, Л. С. Виготського і Е. Еріксона – як *біопсихосоціальні*, Б. Скіннера і А. Бандури – як *біопсихосоціальні*. В. І. Слободчиков і Є. І. Ісаєв систематизували парадигмальні настанови психології розвитку у вигляді «часткових проєкцій» певного цілого. Це натуралізм (поняттєві зв'язки у межах системи «людина – природа»), соціоморфізм («людина – суспільство»), культуризм («людина – культура»), гносеологізм («суб'єкт – об'єкт»), теологізм («людина – Божество») [17].

Парадигмальні зміни у сучасній психології полягають також у тенденціях переходу від використання переважно структурно-функціонального аналізу психічних явищ до *застосування переважно процесуального, або динамічного аналізу*, тобто вивчення динамічних характеристик психічних явищ, що безпосередньо пов'язано з підвищенням значущості дослідження онтогенетичного, функціонального, психосоціального розвитку людини (перехід від морфологічної до динамічної парадигми). Характерною ознакою стає визнання «духовної невизначеності» (Н. Бор, В. Гейзенберг), «багатоманітності інтерпретацій», амбівалентності та незавершеності розвитку як цінності.

Перехід від «сходи віків» до невизначеності індивідуального розвитку. Вік у постнекласичній парадигмі стає все більш умовним поняттям, втрачаючи лінійну поступальність. Він уже не є єдиною векторною, послідовною траєкторією, оскільки розвитку особистості притаманні численні розгалуження актуальних та потенційних смислів, прихованих, нереалізованих можливостей, варіативність становлення різних підструктур, притаманний життєвому шляху власний креативний потенціал, який не підпорядковується примусовій зовнішній каузальності.

Кінець ХХ – початок ХХІ ст. характеризується *розмиванням стійких вікових орієнтирів* і меж традиційних періодів життя. Зростання розмаху варіацій зумовлено як віковою, так і суспільно-історичною (трансформаційні тенденції у суспільстві) індивідуалізацією розвитку. Категорії «вік», «культурний вік», на думку К. М. Поливанової, ще зберігають своє значення як інструмент визначення місця людини в суспільстві, проте сучасна ситуація видається перехідною від єдиної «сходи віків» до невизначеності індивідуального розвитку [15].

Подібну думку висловлюють автори «Психології особистості» (Д. Капрара, Д. Сервон), які вважають, що традиційне уявлення про вікову стадіальність розвитку є недостатнім. Людина не розвивається за якимсь заданим графіком. Її життєвий шлях залежить і від

соціально-історичних умов, від обмежень і можливостей, зумовлених культурою. Друга основна тенденція полягає в тому, що людина має здатність впливати на власний розвиток [6].

Постнекласичне прочитання ідеї розвитку. Багатоплановість, багатоваріативність та мультилінійний характер вікового розвитку зумовлений принциповою незавершеністю. Сутність людини не може бути визначена повністю, її потенціал безмежний, а розвиток багато у чому спонтанний. Постнекласичне прочитання ідеї розвитку акцентує увагу на врахуванні співвідношення потенційного та актуального, нереалізованих можливостей, виявлення наявної стадії у зіставленні з ідеалом, з перспективою, а не зіставлення послідовності стадій тощо. Оскільки психіка людини є системою, яка саморозвивається, вона не може бути повністю детермінована зовнішніми або внутрішніми умовами.

Слід зазначити, що постнекласичне трактування ідеї розвитку в поєднанні з міждисциплінарним, плюралістичним характером методології має чітко виражений гуманістичний потенціал. В іншому варіанті – при використанні парадигмальної моделі пізнання, принцип детермінізму практично неминуче вступає у протиріччя з принципом гуманізму – як це і мало місце у радянській психології та педагогіці, коли принцип розвитку реалізовувався у вигляді механістичних лінійно-поступальних схем вікового розвитку дитини тощо [14].

Видатний фізик В. Гейзенберг, досліджуючи проблеми методології науки, зазначав, що серед конкуруючих наукових гіпотез істинною слід визнати ту, з якої випливають більш гуманні моральні висновки. Це безпосередньо відноситься до психології розвитку, де критерієм істинності теорії є її гуманістична спрямованість та гуманістичний пафос: якою мірою теорія орієнтована на те, що доля людини перебуває в її руках, а не є результатом будь-яких зовнішніх фатальних впливів, на те, що є можливості компенсації, альтернативності, повернення, створення умов для саморозвитку кожної особистості, реалізації її трансцендентних мотивів життєдіяльності тощо. Використання цих ідей дозволяє з постнекласичних позицій трактувати варіативність психосоціального розвитку, виявляти його типологічність у контексті найбільш значущих критеріїв, проблемних моментів тощо.

Вплив антропологічного ренесансу на категорію розвитку. Сучасний стан проблеми розвитку людини у філософській і психологічній науці оцінюється більшістю авторів як криза, яка виявляється у руйнуванні ідеалу раціональності. Ця криза призвела до переосмислення сутності людини та *відродження антропологічної проблематики*, руху наукового знання від природничої до антропоцентристської моделі світу. На зміну фізикалістському редукціонізму, який характеризується принциповою безсуб'єктністю, жорсткою каузальністю, настановою на аналітичне розчленування об'єктів прийшов антропоцентричний елевационізм, який робить акцент на суб'єктному аспекті розвитку, настанові на його унікальності і внутрішній цілісності.

Більшість видатних російських, українських, західних психологів прагнуть подолання спрощеного погляду на розвиток людини як втілення соціальності, розгляду особистості у широкому вселюдському і глибинному планах буття (О. Г. Асмолов, Г. О. Балл, Б. С. Братусь, З. С. Карпенко, В. А. Петровський, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева та ін.). Вихід до проблем людинознавства є відображенням загальної тенденції розвитку науки, яка переживає «антропологічний поворот», що дозволяє перейти до більш широкого осмислення категорії розвитку і показати різноманіття проявів самості людини як форм її життєвого самоздійснення на різних етапах життєвого шляху.

Методологія соціального конструкціонізму. Новий напрямок наукових пошуків полягає у зіставленні ідеї розвитку з соціокультурним досвідом як окремої особистості, так і з історичним досвідом людства. У крайньому варіанті це положення представлено у методології соціального конструкціонізму, яка будь-яку теорію та будь-яке поняття розглядає, передусім, як конструкцію, яка є не стільки відображенням об'єкту опису, скільки вибудовується в процесі роботи з ним у певному соціальному контексті і, відповідно, є зумовленою цим контекстом. Соціальний конструкціонізм наголошує на відносності та умовності будь-якої теорії та на

необхідності аналізу факторів, які впливають на її конструювання. Головна ідея соціокультурної психології полягає в тому, що «люди і традиції, психіка та культура формують один одного, і що процеси свідомості (процеси збереження постійного образу Я, навчання, мислення, емоційні процеси) в різних культурних регіонах світу неоднакові» (Schweder, 1991) (цит. за [6]). Евристичність ідеї психосоціального розвитку полягає в тому, що він пропонує не вивчення особистості «взагалі», а особистості, яка розвивається та функціонує у певну історичну епоху, в абсолютно конкретному соціальному контексті з урахуванням широкого соціокультурного контексту, тенденцій онтогенетичного розвитку особистості в сучасному суспільстві.

Системна методологія у дослідженні розвитку людини. На постнекласичному етапі розвитку предметом дослідження стають надскладні системи, які постійно еволюціонують, мають, як правило, рівневу організацію своєї структури і як істотний фактор своєї динаміки включають ймовірнісну поведінку. Основу постнекласичних ідей, на думку Ю. В. Лоскутова (2001), становить загальнонаукова концепція «універсального еволюціонізму», що об'єднує ідеї еволюційного та системного підходів (цит. за [5]). У цьому зв'язку постнекласична раціональність істотно змінює образ самої науки – домінує системна методологія, яка зближує природничо-наукову та гуманітарну методології досліджень, а отже, дві наукові культури – природничо-наукову та гуманітарну, визначаючи можливість гармонійного бачення розвитку людини.

Реалізація постнекласичних ідей забезпечує можливість досліджувати системи вищого порядку – системи, що саморозвиваються. Це пов'язано, вважає В. Є. Ключко, з тим, що відбувається відмова від принципу відображення реальності на користь принципу породження суб'єктивної реальності, дозволяючи виявляти взаємопереходи і взаємопроникнення світу і людини, за якими відкриваються «трансуб'єктивні простори людини» (Д. Узнадзе), «багатовимірний світ людини» (О.М. Леонтьєв), «життєві простори» (К. Левін), «життєва онтологія» (С. Рубінштейн).

Висновки. Як показав теоретичний аналіз, категорія розвитку у психології досліджується в різних контекстах, тому для її пояснення використовуються різні системи психологічних понять і категорій. В межах однієї парадигми конструкт розвитку може відноситися до рівня індивіда, особистості, суб'єкта діяльності та індивідуальності, а в іншому випадку дослідник може мати на увазі інтелектуальний, емоційний або соціальний розвиток. Складність розуміння феномену розвитку у психології пов'язана і з тим, що розвиток виступає і як предмет вивчення, і як базова категорія, і як пояснювальний принцип.

Сучасна ситуація у психології розвитку характеризується взаємозв'язком негативних і позитивних ознак. До негативних ознак можна віднести: відсутність єдиної теорії психічного розвитку, невизначеність та дуалізм у розумінні причинності розвитку, розрив між психологічними теоріями і практиками. Серед позитивних ознак: методологічна рефлексія, спрямована на предмет вікової психології як науки, суттєві зміни розуміння принципу розвитку, зміна акцентів і пріоритетів, виникнення нових галузей дослідження тощо.

Важливими напрямками сучасного теоретико-методологічного дослідження категорії розвитку є визнання неефективності моністичного підходу до його вивчення, взаємопроникнення теоретичних ідей і спроби створення метатеоретичних схем, постнекласичне прочитання розвитку як принципово незавершеного процесу саморуху, актуалізація антропологічної проблематики та підсилення акценту на ролі культурного контексту у дослідженні розвитку людини.

1. *Аллахвердов В. М.* Пришла методологическая пора, психология, отворяй ворота! // В. М. Аллахвердов // Вопросы психологии. – 2002. – № 2. – С.154–158.

2. *Анциферова Л. И.* Категория развития в психологии / Л. И. Анциферова, Д. Н. Завалишина, Е. Ф. Рыбалко // Категории материалистической диалектики в психологии / отв. ред. Л. И. Анциферова. – Москва, 1988. – С. 25–46.

3. Балл Г. О. Методолого-психологічні роздуми в гуманістичному контексті / Г. О. Балл // Соціальна психологія – 2006 – № 4. – С. 3–14.
4. *Выготский Л. С.* Собрание сочинений: В 6-ти т. Т. 4. Детская психология / Л. С. Выготский. – Москва : Педагогика, 1984. – 432 с.
5. *Гусельцева М. С.* Культурная психология: методология, история, перспективы [монография] / М. С. Гусельцева. – Москва : Прометей, 2007. – 299 с.
6. *Капрара Дж.* Психология личности / Дж. Капрара, Д. Сервон. – Санкт-Петербург : Питер, 2003. – 288 с.
7. *Карпенко З. С.* Аксиопсихологія особистості: монографія / З. С. Карпенко – Київ : ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. – 220 с.
8. *Костюк Г. С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк / за ред. Л. М. Проколієнко. – К. : Рад. шк., 1989. – 456 с.
9. *Крайг Г.* Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, 2000. – 992 с.
10. *Максименко С. Д.* Развитие психики в онтогенезі: [В 2т.]. – Т.1: Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології / С. Д. Максименко. – К. : Форум, 2002. – 319 с.
11. *Маноха И. П.* Методологические подходы к построению и объяснению истории психологии / И. П. Маноха // Психология и ее приложения. – Т. 9.– Вып. 2. – Москва : АНО «Инсайт», 2002. – С. 479–481.
12. *Марцинковская Т. Д.* Методологический семинар на тему естественнонаучной и гуманитарной парадигм в психологии / Т. Д. Марцинковская // Вопросы психологии. – 2007. – № 4. – С. 185–188.
13. *Мясоед П. А.* Системно-деятельностный подход в психологии развития / П. А. Мясоед // Вопросы психологии. – 1999. – № 5. – С. 90–100.
14. *Орлов А. Б.* Психология личности и сущности человека: Парадигмы, проекции, практики: учеб. пособ. для студ. психол. фак. вузов / А. Б. Орлов. – Москва : Академия, 2002. – 272 с.
15. *Поливанова К. Н.* Психология возрастных кризисов: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / К. Н. Поливанова. – Москва : Академия, 2000. – 186 с.
16. *Поліщук В. М.* Вікова та педагогічна психологія: навч.-метод. посіб. / В. М. Поліщук. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2007. – 330 с.
17. *Слободчиков В. И.* Антропологический принцип в психологии развития / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев // Вопросы психологии. – 1998. – № 6. – С. 3–17.
18. *Смульсон М. Л.* Категорія розвитку в сучасній психології [Електронний ресурс] / М. Л. Смульсон // Технології розвитку інтелекту. – Режим доступу: <http://newlearning.org.ua/content/kategoriya-rozvitku-v-suchasniy-psihologiyi-smulson-marina-lazarivna> (дата звернення 11.08.2017).
19. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер Пресс, 2006. – 607 с.

REFERENCES

1. Allahverdiv, V. M. (2002). Prishla metodologicheskaja pora, psihologija, otvorjaj vorota! [The methodological time has come, psychology, open the gates!]. *Voprosy psihologii* [Questions of Psychology], 2, 154–158 (rus).
2. Anciferova, L. I., Zavalishina, D. N. Rybalko, E. F. (1988). Kategorija razvitiya v psihologii [The category of development in modern psychology] In *Kategorii materialisticheskoy dialektiki v psihologii*. Moskva, 25–46 (rus).
3. Ball, G. O. (2006). Metodologo-psihologichni rozdumy v humanistichnomu konteksti [Methodological and psychological reflections in the humanistic context]. *Narys 1. Social'na psihologija* [Social psychology], 4, 3–14. (ukr).
4. Vygotskij, L. S. (1984). Sbranie sochinenij: V 6-ti t. T. 4. Detskaja psihologija [Child psychology]. Moskva : Pedagogika (rus).
5. Gusel'ceva, M. S. (2007). Kul'turnaja psihologija: metodologija, istorija, perspektivy [Cultural psychology: methodology, history, prospects]: [monografija]. Moskva : Prometej. (rus).
6. Kaprara, Dzh., Servon D. (2003). Psihologija lichnosti [Psychology of Personality]. Sankt-Peterburg : Piter. (rus).
7. Karpenko, Z. S. (1998). Aksiopsihologija osobistosti [Axiopsychology of personality]: monografiia. Ky`yiv : TOV «Mizhnarodna finansova agencija» (ukr).
8. Kostjuk, G. S. (1989). Navchal'no-vihovnij proces i psihichnij rozvitok osobistosti [Educational process and psychological development of personality] / za red. L. M. Prokolenko. K. : Rad. shk. (ukr).
9. Kraijg, G. (2000). Psihologija razvitiya [Psychology of development]. SPb. : Piter (rus).
10. Maksymenko, S. D. (2002). Rozvytok psyhiky v ontogenezi [Development of the psyche in ontogenesis] [V 2 t.]. T.1: Teoretyko-metodologichni problemy genetychnoji psyhologiji. K. : Forum. (ukr).
11. Manoha, I. P. (2002). Metodologicheskie podhody k postroeniju i ob`jasneniju istorii psihologii: perspektivy sodержatel'nogo sinteza [Methodological approaches to the construction and explanation of the history of psychology]. In *Psihologija i jejo prilozhenija* [Psychology and its applications]. T. 9. Vyp. 2. Moskva : AnO «Insajt» (rus).
12. Marcinkovskaja, T. D. Metodologicheskij seminar na temu estestvennonauchnoj i humanitarnoj paradigmy v psihologii [Methodological seminar on the theme of natural-science and humanitarian paradigms in psychology]. *Voprosy psihologii*. – 2007. – № 4. – S. 185-188. (rus).

13. Mjasoed, P. A. (1999). Sistemno-dejatel'nostnyj podhod v psihologii razvitija [System-activity approach in psychology of development] / Petr Alekseevich Mjasoed // Voprosy psihologii [Questions of Psychology], 90–100 (rus).
14. Orlov, A. B. (2002). Psihologija lichnosti i sushhnosti cheloveka: Paradigmy, proekcii, praktiki : ucheb. posob. dlja stud. psihol. fak. vuzov [Psychology of personality and human essence: Paradigms, projections, practices]. Moskva : Akademija (rus).
15. Polivanova, K. N. (2000). Psihologija vozrastnyh krizisov [Psychology of age crises] : ucheb. posob. dlja stud. vyssh. ucheb. zaved. / Katerina Nikolaevna Polivanova. Moskva : Akademija (rus).
16. Polishhuk, V. M. (2007). *Vikova ta pedagogichna psihologija [Age and pedagogical psychology] (programni osnovy, zmistovi moduli, informacijne zabezpechennja) : navch.-metod. posib.* Sumy : VTD «Universytets'ka knyga» (ukr).
17. Slobodchikov, V. I., Isaev, E. I. (1998). Antropologicheskij princip v psihologii razvitija [Anthropological principle in psychology of development]. *Voprosy psihologii* [Questions of Psychology], 6, 3–17 (rus).
18. Smul'son, M. L. Kategorija rozvytku v suchasnij psihologii' [Category of development in modern psychology] [Elektronnyj resurs]. In *Tehnologiji rozvytku intelektu* [Technologies of development of intelligence]. Rezhym dostupu: <http://newlearning.org.ua/content/kategoriya-rozvitku-v-suchasniy-psihologiyi-smulson-marina-lazarivna> (data zvernennja 11.08.2017) (ukr).
19. H'ell, L., Zigler, D. (2006). Teorii lichnosti [Theories of personality]. SPb. : Piter Press. (rus).

Angelica Shamne

INTERPRETATION OF CATEGORY OF DEVELOPMENT IN MODERN PSYCHOLOGY

The article deals with the modern approaches to the interpretation of the category of development, reveals the theoretical and methodological approaches to study of development in modern psychology, its psychological content, patterns, structure and dynamics. Category of development is viewed as an epicenter of scientific issues in modern psychology and the concept of the integrative type. Category of development is considered as the phenomenon and the problem of developmental psychology in various aspects of the analysis. Analyzed the development site in the related psychological concepts. The article analyzes the psychological aspects of theoretical and methodological postnonclassical contemporary trends in the study of nature, character, and determination of mental development. Postnonclassical paradigm and pluralistic methodology of knowledge determine the disciplinary blurring and increase of the role of the analysis of socio-cultural context in the study of psychological phenomenon. The important tendencies of modern theoretical and methodological state of psychological researches of development are facts of inefficiency of the monistic approach to its study, interconnection of theoretical ideas and attempts of creating metatheoretical schemes, postnonclassical understanding of development as a fundamentally uncompleted process of self-motion, actualization of anthropological range of problems and strengthening of focus on the role of cultural context in research of human development.

Keywords: *development, methodology, postnonclassical psychology, category of development, pluralistic methodology, postmodernism, metatheoretical systems, anthropocentrism, constructivism.*